

נחלת בנימין – נחלת שכינה (חלק ב)

אמר רב אדא: מאי קא קשיא ליה [מה הקושיה]? דלמא [שמא] שכינה בחלק בנימין וסנהדרי גדולה בחלק יוסף, מדמצינו בבית עולמים דשכינה בחלקו של בנימין וסנהדרין בחלק יהודה.

אמר ליה: הכי השתא? התם מיקרבן נחלות גבי הדדי [שם הנחלות סמוכות], הכא מי מקרבן [כאן כלום סמוכות הן (רש"י: שילה וגבול נחלת בנימין)]? הכא נמי מקרבן [אף כאן סמוכות הן]. כדאמר רבי חמא בר' חנינא: רצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין, ובה היה מזבח בנוי, והיה בנימין הצדיק מצטער עליה לבלעה. הכא נמי [אף כאן] רצועה היתה יוצאת מחלקו של יוסף לחלקו של בנימין, והיינו דכתיב 'תאנת שילה' (יהושע ט"ז, ו) [רש"י: על שם שהיה בנימין מתאונן עליה (כלומר: על אותה רצועה שאכל יוסף בנחלתו, י"ל)].

כתשובה לראיותיו של רב יוסף כי שילה נמצאת בעומק נחלת אפרים, ועל כן לא ייתכן שתיחשב על נחלת בנימין, טוען רב אדא כי כשם שבגבול בנימין ויהודה, בהר המוריה, יוצאת מיהודה רצועה (הכוללת את המזבח ומקום מושב הסנהדרין) אל שטח בנימין, כך גם יוצאת אל תוך שטח בנימין רצועה מנחלת יוסף. פתרון זה קשה למדי, שכן המרחק בין שילה לבין הגבול הדרומי של אפרים (גבול אפרים-בנימין) הוא קילומטרים רבים – מרחק גדול הרבה יותר מזה שבין הר המוריה וגבול יהודה-בנימין! אף על פי כן נוקטת הגמרא בפתרון זה, וכל זאת על מנת לקבוע את שילה בנחלת בנימין וליישב את התפיסה כי כל תחנות המשכן ללא יוצא מן הכלל – ובכלל זה גם שילה הרחוקה – צריכות להיות בנחלת בנימין, שהיא נחלת שכינה.³

2. מקורות בחז"ל כי המקדש בנחלת בנימין

(1) שמואל ודוד מבקשים את מקום המקדש בנחלת בנימין:

איתא במסכת זבחים (נד ע"ב):⁴

"דרש רבא: מאי דכתיב 'וילך הוא [=דוד] ושמואל וישבו בניות... ברמה' (שמ"א י"ט, יח)? וכי מה עניין ניות אצל רמה? אלא שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם.

אמרי [אמרו]: כתיב [כתוב] 'וקמת ועלית אל המקום' (דברים י"ז, ח), מלמד שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל, וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות. לא הווי ידעי דוכתיה היכא [לא ידעו היכן מקומו]. איתתו [הביאו] ספר יהושע. בכל תיאורי קווי

בשיעור זה נעסוק בנחלתו של שבט בנימין, ונביא ראיות לקביעה כי נחלת בנימין היא נחלת השכינה. חלקו השני של השיעור יעסוק בהקבלה בין בית אל וירושלים ובמשמעויותיה.

א. הראיות להיות נחלת בנימין נחלת שכינה¹

העובדה שה' בחר להשרות את שכינתו בנחלת בנימין מתגלה בכמה מקומות:

1. ריבוי המקומות הקדושים בנחלת בנימין

בשטח נחלת בנימין קיים ריכוז גדול של מקומות קדושים: גלגל, בית אל, קרית יערים, מצפה, גבעת הא-לוהים, נב, גבעון וירושלים. אין מדובר בעניין כמותי גרידא: ניתן להראות שחלק מן המקומות הללו נמצא ממש בנקודות הגבול של נחלת בנימין² (עיין במפה מס' 1).

- בצפון, בגבול בנימין-אפרים, "כתף לזה... היא בית אל" (יהושע י"ח, ג): לוז באפרים (שופטים א', כב), אך בית אל, המקום המקודש – בבנימין (יהושע י"ח, כא).

- בדרום, בגבול בנימין-יהודה, "כתף היבוסים... היא ירושלים" (שם ט"ו, ח-יא): ירושלים, המקום המקודש, נמצאת בבנימין.

- במערב, בגבול בנימין-יהודה, קרית יערים: מקום מנוחת הארון בבנימין, בעיר הנקראת גבעת קרית (ראה שם י"ח, כח ושם"א ז, א); קרית יערים עצמה – ביהודה (יהושע ט"ו, ס; י"ח, יד).

הווה אומר: הגבול עובר באופן שיטתי באופן שהמקום המקודש בבנימין, והעיר עצמה – בנחלת השבט השכן (יהודה או אפרים).

ריכוז המקומות הקדושים בנחלת בנימין עולה גם בעמדתו המפתיעה של רב דימי (זבחים ק"ח ע"ב) כי כל תחנות המשכן היו בנחלת בנימין:

"כי אתא רב דימי אמר רבי: בשלשה מקומות שרתה שכינה על ישראל: בשילה, ונוב וגבעון, ובית עולמים. ובכולן לא שרתה אלא בחלק בנימין, שנאמר 'חפף עליו כל היום' (דברים ל"ג, יב) – כל חפירות לא יהו אלא בחלקו של בנימין.

כי אזיל אביי אמרה קמיה דרב יוסף [כשהלך אביי ואמר את שמועתו של רב דימי לפני רב יוסף], אמר [כלומר: הקשה רב יוסף]... והכתיב [והרי כתוב] 'ויטש משכן שלו' וגו' (תהילים ע"ח, ט), וכתוב [וכתוב] 'וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר' (שם, סז)?!

3 אמנם מעבר המשכן מהגלגל לשילה נעשה עוד בטרם נחל שבט בנימין, דהיינו: בטרם נקבעו גבולותיה של נחלת שכינה.

4 עסקנו כבר בגמרא זו בהקשר של סוגיית הגובה. כאן נעסוק בהיבטים נוספים שלה, וכפי שכבר הזכרנו בשיעור הקודם לא נתייחס כאן לסוגית עין עיטם.

1 ברקע שיעור זה מאמרו היסודי של מ"ר הרב יואל בן נון "נחלת בנימין נחלת שכינה", בתוך הקובץ: לפני אפרים, בנימין ומנשה, מדרשת בנימין ב"ס שדה עפרה, עמ' 25-46.

2 על נקודה יפה זו עמד מ"ר הרב יואל אליצור במאמרו "גבול בנימין ומיקומו של בית אורח", קול צופיך התשנ"ב.

שבט בנימין בלב השבטים כולם, ובעצם תפס את מקומו של שבט לוי (שלא הייתה לו נחלה בארץ), שחנה במדבר בלב המחנה, סביב המשכן. יתר על כן, ארבע הנחלות המקיפות את נחלת בנימין שייכות לארבעת ראשי המחנות שסבבו את המשכן במדבר: יהודה, ראובן, אפרים ודן.¹⁰ נראה כי מיקום זה, בלב כל השבטים, בא לבטא גם כן את בחירתו של הקב"ה להשרות את שכנתו בשבט זה.

4. המקדש – בנחלת בנימין

בכמה מקומות¹¹ רומזת התורה – על דרך הפשט, הרמז, הדרש או הסוד – כי המקדש והמזבח יהיו בחלקו של בנימין:¹²

- הזוהר (בראשית רב ע"ב) מתייחס לשני הפסוקים המתארים את ראיית יוסף את בנימין לראשונה במצרים:

"רבי יוסי אמר: והא כתיב בקדמיתא 'וירא יוסף אתם את בנימין' (בראשית מ"ג, טז) והשתא כתיב 'וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו' (שם, כט), מאי ראייה הכא? אלא חמא ברוחא דקודשא לבנימין דחולקיה הוה עמהון בארעא ובחולקיה דבנימין ויהודה תשרי שכינתא דהא חמא ליה ליהודה ובנימין דבחולקיה הוה מקדשא, ודא הוא 'וירא יוסף אתם את בנימין' ליה חמא עמהון ויוסף דהוה אחוה, לא חמא עמהון בהווא חולקא".

[תרגום: רבי יוסי אמר: והרי כתוב בתחילה 'וירא יוסף אתם את בנימין', ועתה כתוב 'וישא עיניו וירא את בנימין אחיו בן אמו', מהי הראייה שכאן? אלא ראה ברוח הקודש לבנימין שהיה חלקו עמהם בארץ, ובחלקם של בנימין ויהודה תשרה השכינה, שכן ראה שבחלקם יהיה המקדש, וזהו 'וירא יוסף אתם את בנימין', ראה אותו עמהם, ויוסף, שהיה אחיו, לא ראהו עמהם בחלק ההוא].

יוסף רואה שבבנימין תשרה שכינה, ובית המקדש ייבנה בחלקם של בנימין ויהודה.

- על הפסוק "ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך ובנימין בכה על צואריו" (בראשית מ"ה, יד) מביא רש"י על אתר את הגמרא במגילה טז ע"ב:

"כמה צוארין הווי ליה לבנימין? א"ר אלעזר: בכה על שני מקדשים שעתידין להיות בחלקו של בנימין ועתידין ליחבר".

- בברכת יעקב לבנימין נאמר "בנימין זאב יטרף בפקר יאכל עד ולערב יחלק שלל" (בראשית מ"ט, כז), ואף מפסוק זה למדים המפרשים כי השכינה תשרה בחלקו של בנימין, שם ייבנה המקדש ושם יוקרבו הקרבנות על גבי המזבח.

הגבול] כתיב 'וירד', 'ועלה הגבול', 'ותאר הגבול'. בשבט בנימין 'ועלה' כתיב, 'וירד' לא כתיב. אמרי: שמע מינה [למד מכאן], הכא [כאן, בבנימין] הוא מקומו. סבור למבנייה [חשבו לבנותו] בעין עיטם, דמדלי [שהוא גבוה]. אמרי: ניתתי בית קליל [ננמיכנו מעט], כדכתיב 'ובין כתפיו שכן' (דברים ל"ג, יב).

עיונם המשותף של שמואל הנביא ודוד המלך⁵ בבקשם אחר מקום המקדש⁶ הביא אותם למסקנה שהוא צריך להיבנות במקום גבוה. את המקום הגבוה הזה הם מזהים בנחלת בנימין על פי הפסוקים בספר יהושע, שבהם נעדרת המילה "וירד" בתיאור גבולותיה של נחלה זו.⁷

(2) הפרשת דושנה של יריחו:

"אמרו: כשהיו ישראל מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו חמש מאות אמה על חמש מאות אמה. א"ל כל מי שיבנה בית הבחירה בחלקו יטול דושנה של יריחו. נתנוהו ליונדב בן רכב חלק בראש, והיו אוכלים אותו ארבע מאות שנה וארבעים שנה... וכיון ששרתה שכינה בחלקו של בנימין באו בני בנימין ליטול חלקם, באו ופינו אותו מפניהם, שנאמר 'ובני קיני חותן משה' וגו' (שופטים א', טז) "

(ספרי במדבר פיסקא פא).

"...ויודעים היו שבית המקדש עתיד לבנות בחלקו של יהודה ובנימין לפיכך הפרישו דושנה של יריחו מיריחו. מי אכלו כל אותם השנים? בני קיני חותן משה אכלוהו ד' מאות ומ' שנה, שנאמר 'ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים' (שופטים א', טז), אבל משנבנה הבית נסעו והלכו להם"

(ספרי דברים פיסקא סב).

לפי מדרשים אלו, כבר בזמן ההתנחלות היה ידוע שבית המקדש עתיד להיבנות בחלק יהודה או בחלק בנימין, אלא שטרם הוברר באיזה מהם תשרה שכינה. ומשהתברר ששרתה שכינה בחלקו של בנימין, באו בני בנימין ליטול דושנה של יריחו.

3. מיקום נחלת בנימין ביחס לשבטים הסובבים אותה⁸

במאמרו (ראה הערה 1) מראה הרב יואל בן נון בצורה יפה את שינוי מקומו של שבט בנימין: במדבר היה שבט בנימין חלק מדגל מחנה אפרים, שחנה ממערב למשכן,⁹ ובארץ ישראל נחל

5 אין כאן המקום להאריך על הפער המעניין מאוד שבין דברי חז"ל אלו על מעשיהם של דוד ושמואל בניות לבין פשטי המקראות (שמ"א י"ט), שלפיהם הגיע דוד לשמואל במהלך בריחתו מפני שאול.

6 כשנעסוק בע"ה בימי דוד נדון בהרחבה בהנחתה הפשוטה של הגמרא כי דוד לא ידע מהו מקום המקדש.

7 בדברים אלו יש קושי, שכן המילה "וירד" מופיעה בתיאור גבול בנימין ביהושע י"ח (ראה למשל שם, טז-יז). ואכמ"ל.

8 ראה מפה מס' 2: מיקום בנימין במשכן ובארץ ישראל.

9 אין זה מקרה שבנימין, שבחלקו עתידה שכינה לשרות, מצוי בדגל מחנה אפרים, החונה במערב – מקום שכינה (ראה בבא בתרא כה ע"א). עמדו על כך המפרשים, ראה למשל פירוש רבנו בחיי על במדבר ב', ובאופן קרוב יותר לענייננו אצל המהר"ל מפראג, גבורות ה' פרק מ"ב, שם נאמר: "אלא שירד בנימין תחלה מצד שהוא קרוב אל הים והיה משתוקק לשם ומפני כך זכה שתשרה שכינה בחלקו מפני שנראה שיש לו כח מערב ושכינה במערב". נושא זה טעון הרחבה רבה, ואין כאן מקומו.

10 לא נאריך כאן על אודות הבדלי הכיוונים בין מיקומם של השבטים במדבר ביחס למשכן לבין מיקומם סביב נחלת בנימין בארץ ישראל.

11 חלק מן המקורות שיובאו כאן הובאו במאמרה של חוה ליכטנשטיין, "השראת שכינה בבנימין", מכלול יב התשנ"ו, עמ' 7 ואילך.

12 בשיעורים הבאים נתייחס בע"ה באופן מפורט לגבול בנימין-יהודה באזור המקדש, כולל המזבח, על פי תפיסת חז"ל.

6. תיאור נחלת בנימין בספר יהושע¹⁴

פרקים י"ח - י"ט בספר יהושע מתארים את נחלת שבעת השבטים שנותרו בשילה:

"וַיִּקְהָלוּ כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שָׁלַח וַיִּשְׁכְּנוּ שָׁם אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָאֶרֶץ נִכְבְּשָׁה לַפְּנִימָה: וַיִּנְתְּרוּ בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר לֹא חָלְקוּ אֶת נַחֲלָתָם שְׁבָעָה שְׁבָטִים: וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד אָנָּה אַתֶּם מִתְרַפִּים לְבוֹא לְרִשְׁתׁ אֶת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם..."

מכמה נקודות בפרקים אלו עולה שוב הנקודה כי נחלת בנימין הינה נחלה מיוחדת, ולהלן נעמוד על כמה נקודות מתוכן:

א. פירוט נחלת בנימין

נקודה ראשונה שעולה בצורה די ברורה הינה העובדה כי נחלת בנימין היא הנחלה הראשונה המתוארת בנחלת שבעת השבטים המתרפים הנוחלים בשילה. נקודה זו מעניינת מאוד, שהרי מכל היבט שהוא, שבטים אחרים קודמים לו - הן מצד קדימת בני לאה לבני רחל, הן מצד סדר הולדתם וכו'. בנוסף, מענין לראות כי בשונה מכל שבעת השבטים הנוחלים בשילה לגביהם תיאור הנחלה הוא קצר ותמציתי, בבנימין, התיאור מפורט ודומה בצביונו לתיאור המפורט המופיע לגבי נחלות יהודה ובני יוסף.

ב. ערי הלויים

בתיאור ערי הלויים ביהושע כא, נאמר כי ניתנו ערי לויים לשני שבטים בלבד, יהודה ובנימין. נזכיר כי בשלב זה, המשכן שוכן בשילה, לא ידוע כלל מיקום המקדש העתידי, וגם לא ההנחה שהוא יהיה בשטחו של שבט בנימין. בהנחה כי ערי הלויים לבני אהרן הן ערים חשובות, לא ברור מדוע זכה בהן דווקא שבט בנימין יחד עם שבט יהודה.

ג. שימוש בביטוי "פאה" בתיאור גבול בנימין

המלה פאה במובן צד, מופיעה במקרא בשלשה הקשרים שונים: בתיאור מידות ערי הלויים (במדבר ל"ה, ה), אצל הנביא יחזקאל בתיאור הגבולות (פרקים מ"ז, מ"ח) ובפרקי המקדש (מ"א, יב), ובתיאור המשכן - בציווי ובביצוע (שמות כ"ה-כ"ז) ביחס לשולחן, לקרשי המשכן; לחצר וכן בביצוע). בנוסף לשלשת הקשרים אלו, המלה מופיעה מספר פעמים בתיאור גבולות הנחלות בין השבטים. פעם אחת ביהושע (ט"ו ה) בתיאור הגבול הצפוני של יהודה הגובל בשבט בנימין וארבע פעמים נוספות, כולן בתיאור נחלת בנימין (יהושע יח, יב, יד, טו, טז). העובדה כי האזכור המרכזי של מילה זו בתיאור הנחלות הינו ביחס לשבט בנימין, מדגישה שוב את ייחודה של נחלה זו.

ייתכן להציע כי ההסבר לכל התופעות יחדיו הינו ההנחה כי בנימין הינו שבט שנחלתו נבחרה להיות נחלת שכינה.

כך למשל מתרגם האונקלוס על אתר: "בנימין בארעיה תשרי שכינתא ובאחסנתיה יתבני מקדשא, בצפרא ובפניא יהון מקרבין כהניא קורבנא, ולעדן רמשא יהון מפלגין מותר חולקהון משאר קודשיא" (ובתרגום: בנימין בארצו תשרה שכינה ובנחלתו יבנה המקדש, בבוקר ואחרי הצהריים הכהנים יקריבו קרבנות ולעת ערב יחלקו את יתרת חלקם משאר הקדשים).

הגמרא בזבחים (נד.) מביאה מחלוקת בין האמוראים בפירוש התרגום: "רב מתרגם: באחסנתיה יתבני מדבחא, לוי מתרגם באחסנתיה יתבני מקדשא".

גם במדרש בבראשית רבה נדרש הפסוק בעניין זה:

"ר' פנחס פתר קריא במזבח: מה הזאב הזה חוטף, כך היה המזבח חוטף את הקרבנות. 'בבקר יאכל עד' - 'את הכבש אחד תעשה בבקר'; 'ולערב יחלק שלל' - 'את הכבש השני תעשה בין הערבים'" (בראשית רבה צט).

לאור פירושים אלו מתבאר כי כבר בברכת יעקב לבנימין נרמז עניין השראת השכינה בחלקו.

5. מפקד יואב

כזכור, יואב נאלץ למנות את ישראל בפקודתו של דוד. אולם, שני שבטים לא נמנו במנין זה, כפי שנאמר בפסוקים בדברי המים: "ולוי ובנימין לא פקד בתוכם, כי נתעב דבר המלך את יואב" (דה"א כ"א, ו). מה משמעות הצירוף הזה של לוי ובנימין בהקשר זה?

ההבנה הפשוטה בראשונים (רש"י, רד"ק ומצודות דוד) היא שיואב, שדבר המלך החזק עליו נתעב בעיניו, ולא היה מעוניין לבצע כלל את הפקודה, הצליח להתחמק ממילויה דווקא ביחס לשני שבטים אלו, שאת ההימנעות ממנייתם יכול לתרץ בנקל: לוי לא התפקדו בתוך בני ישראל גם במדבר (במדבר ב', לג); ושבט בנימין ניגף כמעט כולו בפרשת פילגש בגבעה, "ואם יתגפפו עתה מה ישתייר להם" (לשון רש"י שם).

ברצוני להציע כאן הבנה נוספת. הזכרנו בעבר כי בברכות משה לשבטים נסמכו לוי ובנימין (דברים ל"ג, ה-יב) בגלל המכנה המשותף להם - המקדש: שבט לוי עובד במקדש, ובנימין - המקדש בחלקו. לפי הצעתי, יואב ניצל קשר זה על מנת להימנע גם מספירת בנימין (נוסף על שבט לוי), בהיותו אחד השבטים הקשורים בהשראת השכינה.¹³

13 לסיום פרק זה, נציין כי הרב יואל בן נון מביא במאמרו ראיות נוספות לכך שנחלת בנימין היא נחלת שכינה, ונזכיר כאן עוד שתיים מהן:

1. על הגבעונים, שארבע עריהם בנחלת בנימין, נאמר "ויתנם יהושע ביום ההוא חטבי עצים ושאבי מים לעדה ולמזבח ה' עד היום הזה אל המקום אשר יבחר" (יהושע ט', יב). נתינתם למזבח ולמקדש מוסברת על ידי קדושת הנחלה.

2. העלאת הארון מבית שמש שביהודה לגבעה שבקריית יערים שבבנימין (שופטים ו', כ - ז, א) יכולה להיות מוסברת כפתרון לכישלונם של אנשי יהודה בראיית הארון בבית שמש, תוך הבנה כי יש להעלות את הארון לנחלת בנימין היא נחלת השכינה.

ב. בית אל ירושלים¹⁵

דומני כי אין זה מקרה שבית אל מצויה בגבולה הצפוני של נחלת בנימין, וירושלים – בגבולה הדרומי. כפי שראינו בעבר, בית אל היא המקדש הטבעי של האבות, ואילו ירושלים – המקדש הקבוע של הבנים. לבית אל מגיעים אברהם ויעקב,¹⁶ ואילו לירושלים, להר המוריה, מגיע רק אברהם אבינו. ואולם, עם כל מעמדה המיוחד בתקופת האבות, אין בית אל נחשבת למקום אשר יבחר ה'.¹⁷ להלן נסקור כמה הקבלות בין בית אל וירושלים ונעמוד על משמעותן.

ההקבלות בין בית אל וירושלים

1. שני הציוויים היחידים בתורה על אדם פרטי ללכת למקום מסוים ולעבוד בו את ה' נוגעים למקומות אלו: אברהם מצטווה ללכת לארץ המוריה ולהעלות שם את יצחק לעולה; יעקב מצטווה לאחר מעשה דינה לעזוב את שכם, לעלות לבית אל ולשבת שם ולשלם שם את נדרו – "ועשה שם מזבח לא-ל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך" (בראשית ל"ה, א).¹⁸

2. בשלושה מקומות בתיאור הנחלות סומך הכתוב את ירושלים לבית אל או מקביל ביניהן:

- בנקודת התפר בין תיאור נחלת יהודה לתיאור הגורל לבני יוסף רומז לכך הכתוב בהעמדת בית אל, שבגבול הדרומי של בני יוסף, אל מול ירושלים, המצויה בגבולו הצפוני של שבט יהודה:

"ואת היבוסים יושבי ירושלים לא יכלו בני יהודה להורישם וישב היבוסים את בני יהודה בירושלים עד היום הזה.

ויצא הגורל לבני יוסף מירדן יריחו למי יריחו מזרחה המדבר עלה מיריחו בהר בית אל. ויצא מבית אל לזוה ועבר אל גבול הארכי עטרות" (יהושע ט"ו, ג - ט"ז, א-ב).

- תיאור מקביל מופיע בשופטים א': פסוק כא מתאר "ואת היבוסים ישב ירושלים לא הורישו בני בנימין וישב היבוסים את בני בנימין בירושלים עד היום הזה"; ומיד אחר כך (שם, כד-כו) מתואר כיבושה המיוחד של בית אל, ריגול העיר גילוי

15 דנו כבר בכמה היבטים של זיקה זו בפרק שעסק בדרך אל ירושלים, ויש לצרף את הדברים לאמור כאן.

16 וליתר דיוק: יעקב מגיע לבית אל עצמה, ואילו אברהם מגיע אל "מקדש לבית אל" (בראשית י"ב, ח) או "בין בית אל ובין העי" (שם י"ג, ג), אך לא לבית אל עצמה. עובדה זו קשורה בכך שאברהם קבע את הר המוריה כמקדש, ואילו יעקב הוא זה שקבע את בית אל כמקדש בנוסף לראיות שהבאנו בענין זה בפרק העוסק ב"דרך אל ירושלים", ניתן לצרף לכך את תרגום אונקלוס לפסוק: "והאבן הזאת אשר שמתני מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" – "ואבנא הדא דשוייתי קמא תהי דאיהי פלח עלה קדם ה' וכל דתתן לי חד מן עסרא אפרשניה קדמך". ובתרגום אעבוד עליה לפני ה'. ידידי איתמר ניצן טוען במאמרו היפה "למעמדה של בית אל עד בחירת ירושלים", עלון שבות 162, ניסן התשס"ג עמ' 112, כי ייתכן שאברהם קידש "מקדש יהודה" בהר המוריה, ויעקב קידש "מקדש יוסף" בבית אל. וראה שם הרחבת דברים בעניין.

17 הסברנו יסוד זה בשיעור 12, "המקום אשר יבחר ה'", הערה 12.

18 מעניין כמו כן הקשר בין שתי הפרשיות בעניין הראייה: אברהם קורא להר המוריה ה' יראה" (בראשית כ"ב, יד), ובבית אל נראה ה' ליעקב (שם ל"ה, א). ואכמ"ל. כמו כן, ייתכן כי המקומות אליהם הם מצטווים ללכת, ויעקב קידש "מקדש יוסף" בבית אל. וראה שם הרחבת דברים בעניין.

מבואה וכיבושה.¹⁹ הכתוב מעמיד זו לעומת זו את ירושלים, שטרם נכבשה על ידי בנימין והיבוסים יושבים בה, ואת בית אל, שבית יוסף עלו אליה וכבשוה.²⁰

לא ניתן להתעלם מן ההקבלה הברורה בין תיאור הגבול הצפוני של יהודה ובין תיאור הגבול הדרומי של בנימין:

"ועלה הגבול גיא בן הנם אל כתף היבוסים מנגב היא ירושלים" (יהושע ט"ו, ח).

"ועבר משם הגבול לזוה אל כתף לזוה נגבה היא בית אל" (שם י"ח, ג).

גם מבלי להתייחס למשמעויות הטופוגרפיות של תיאורי הגבולות ניתן לראות את ההקבלה הספרותית המלאה בין הפסוקים: מבנה המשפט זהה – "אל הכתף... היא"; יש חזרה על המילים "כתף" ועל הכיוון "מנגב"/"נגבה"; ויש הקבלה מבחינת המיקום במשפט בין לזו ויבוס, שמות הערים הכנעניות בטרם כיבושן, ובין בית אל וירושלים – השמות שעתידים להחליפם.

דומה שבכך מבקש הכתוב לבטא את ההקבלה המוחלטת בין שני גבולותיה של נחלת בנימין – בית אל, המקדש הקמאי של האבות בגבול בני רחל יוסף (אפרים) ובנימין, וירושלים, המקדש העתידי של הבנים, בגבול בני רחל ובני לאה, בנימין ויהודה – ולהראות כי הן מהוות יחידה אחת, שהמעבר בין חלקיה הוא בנחלת בנימין.

3. מעניינת מאוד ההקבלה בין גילוי קדושתה של בית אל לבין גילוי קדושתה של ירושלים. בהתגלות הראשונה בבית אל נאמר על יעקב, המתוודע לקדושת המקום:

"ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית א-להים וזה שער השמים" (בראשית כ"ח, יז).

וכשמגלה דוד כי גורן ארוונה היבוסים היא מקום המקדש כתוב:

"ויאמר דוד זה הוא בית ה' הא-להים וזה מזבח לעלה לישראל" (דה"א כ"ב, א).

כבר במבט ראשון בולטת קריאת ההתפעלות המשותפת ליעקב אבינו ולדוד עם גילוי המקום: יעקב – בהקיצו משנתו ומחלומו, ודוד – בתום התגלות המלאך בעקבות הספירה והנגף.

19 מעניין הדבר שבית אל מתוארת בפסוקים אלו אף היא, כירושלים, כמקום שיש לראותו וכפי שלגבי הר המוריה אומרת התורה "וירא את המקום מרחוק" כך בבית אל נאמר: "ויראו השמרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד. ויראם את מבוא העיר ויכו את העיר לפי חרב ואת האיש ואת כל משפחתו שלח" (שופטים א', כד-כה).

20 ראוי לשים לב שגם כאן (שופטים א') מוצגת ירושלים בתווך, בין שבט יהודה לבין בני יוסף: בפסוקים יט-כ נאמר "ויהי ה' את יהודה וירש את ההר... ויתנו לכלב את חברון"; בפסוקים כב-כו "ויעלו בית יוסף גם הם בית אל וה' עמם"; ובתווך, בפסוק כא, "ואת היבוסים ישב ירושלים לא הורישו בני בנימין וישב היבוסים את בני בנימין בירושלים עד היום הזה". ה' נמצא הן עם יהודה, הכובשים את ההר ואת חברון, הן עם בית יוסף הכובשים את בית אל; אך ביניהן, בתווך, ירושלים היא עדיין עיר נכרית, שבני בנימין לא הורישוה.

קשר זה ממשיך ומתגלה בנבואה על מעמדו הנשגב של הר בית ה' באחרית הימים (ישעיהו ב', ב-ג; וכן בנבואה המקבילה במיכה ד', א-ז):

והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים. והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וירנו מדרכיו ונלכה בארחתיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם.

באחרית הימים ינהרו כל הגוים לשמוע את התורה וההוראה בהר בית ה' – והבית שעל ההר ייקרא בית א-לוהי יעקב, ולא 'בית א-לוהי דוד ושלמה'. בעמוד המקדש העתידי על תלו כבר יבוא לידי ביטוי מלא פועלו של יעקב לגילוי שכינה, ואף שהדבר היה בזמנו בבית אל – עתה ייזכר בירושלם.

עניינו המיוחד של יעקב אצל מקדש מצוי בדברי חז"ל כי יעקב היה הראשון "שקראו בית":

ואמר ר' אלעזר: מאי דכתיב 'והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-לוהי יעקב' וגו' – 'א-לוהי יעקב' ולא א-לוהי אברהם ויצחק? אלא לא כאברהם שכתוב בו 'הר', שנאמר 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה' (בראשית כ"ב, יד), ולא כיצחק שכתוב בו 'שדה', שנאמר 'ויצא יצחק לשוח בשדה' (שם כ"ד, סג), אלא כיעקב שקראו 'בית', שנאמר 'ויקרא את שם המקום ההוא בית אל' (שם כ"ה, יט) (פסחים פח ע"א).

בחינת בית שייכת דווקא ביעקב אבינו. הוא מייסד המשפחה. בו מושלם תהליך הבחירה של עם ישראל, וממנו ואילך שייכים הבנים כולם לעם ישראל וממשיכים את בית אברהם. יעקב, מתחיל גילוי זה בבית אל, וכפי שראינו לעיל, כבר שם הוא מדבר על מציאות בסיסית של מקדש, מקום שהוא "בית א-להים", מקום השראת שכינה, מחד גיסא, ו"שער השמים", מקום עבודה אנושית, מאידך גיסא. בשונו מחרן חוזר יעקב לבית אל ועובד בה את ה', ומכאן ואילך מלווה בחינת הבית את בני ישראל, עד לגילוייה הקבוע והשלם בימי הבנים במקדש בירושלם. והיא תמשיך ותלווה את עם ישראל עד בניין המקדש העתידי, בית א-לוהי יעקב, באחרית הימים.

משמעות ההקבלה בין בית אל לירושלם

עתה עלינו לשאול: מה משמעות ההקבלות שעמדנו עליהן עד כה? ניתן לחשוב על כמה משמעויות לכך.

ראשית, הקבלה זו מאשרת ומחזקת את הנחתנו²³ כי בית אל הינה מקום המקדש הטבעי של האבות.

שנית, הזיקה בין בית אל לירושלם מבארת את החלפת בית אל בירושלם. בית אל היא מקום ראשוני, שיעקב מחדש אותו בתקופת האבות בגבול בני רחל.²⁴ אכן, בית אל משקפת את המציאות הקמאית הטבעית הראשונית, אך לא את המציאות הקבועה והיציבה לדורות. עם זאת, משמעותה כה גדולה, עד

המקדש בבית אל מצוי בגבול בינו ובין בנימין. ואכמ"ל.

23 הנחה זו נומקה בהרחבה בפרק 1 ולא נחזור כאן על פרטיה.

24 הזיקה המיוחדת בין יעקב ורחל, ואחר כך בין יעקב ליוסף, אינה צריכה לפנים.

ניכר היטב גם הדמיון במבנה הפסוקים: שתי צלעות הפותחות במילים "זה... וזה...". בצלע הראשונה מתואר מקום ביתו של הקב"ה ומקום השראת שכינתו: "בית א-להים" או "בית ה' הא-להים". הצלע השנייה עוסקת במקום העבודה: אצל יעקב "שער השמים" – הסולם המחבר בין ארץ לשמים; אצל דוד "מזבח לעלה לישראל". מבנה זה מבטא את שתי מהותיותו של המקדש: האחת – ביתו של הקב"ה, מקום השראת שכינתו, התגלותו, הופעתו והשגחתו וויעודו עם האדם; השנייה – מקום שאליו באים לעבוד את ה' בביתו, אליו עולים לרגל ונראים את פני ה', בו מקריבים קרבנות וכו'.²¹

4. מלבד ההקבלה בין שני הפסוקים הנ"ל, קיימת הקבלה מקיפה בין פרשת ההתגלות בבית אל לבין ההתגלויות לאברהם ולדוד בהר המוריה ובגורן ארוונה היבוס. עמדנו על הדברים בפירוט בפרק על פרשת העקדה, ודברינו שם נוגעים גם לסוגייתנו. כאן נזכיר בקיצור נמרץ רק את הנקודות הבאות:

- בבית אל מתגלה ליעקב "סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי א-להים עלים וירדים בו" (בראשית כ"ה, יב), ואילו דוד רואה בגורן ארוונה היבוס "את מלאך ה' עמד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם" (דה"א כ"א, טז). החיבור המוזכר בשני המקומות בין ארץ לשמים הוא ממהותו של מקדש.

- בשני המקומות יש התגלות של ה' ושל מלאך, גילוי המקום, יראה וקריאת שם המקום.

- את ההבדל בין ברכת הזרע לאברהם "ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" (בראשית כ"ב, יז) לבין ברכת הזרע ליעקב "כעפר הארץ" (שם כ"ה, יד) ואת ההבדלים בין מזבח למצבה ובין הקרבת עולה ליציאת שמן על מצבה ביארנו כהבדלים בין מקדש האבות הטבעי והראשוני לבין מקדש הבנים הבחירי והקבוע.

5. מלבד ההקבלה בין ההתגלות בגורן ארוונה לבין ההתגלות בבית אל, יש קשר יסודי בין יעקב, מקים מקדש האבות, לבין מקדש הבנים, שדוד דרש וגילה את מקומו ויזם את בנייתו. בתארו את געגועיו ועינויו עד מציאת מקום המקדש מזכיר דוד את ש"נשבע לה', נדר לאביר יעקב... עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב" (תהילים קל"ב, ב, ה). כינוי הקב"ה בהקשר זה "אביר יעקב" מתייחס להתגלות הקב"ה ליעקב בקביעת בית אל כמקום מקודש.²²

21 סוגיה זו היא נושא לעיון בפני עצמו – נציין כאן רק כי מקום בריאת העולם מזוהה בדברי חז"ל באבן השתייה בקדש הקדשים (תוספתא יומא ב, ד), ואילו מקום בריאת האדם מזוהה בחז"ל במזבח החיצון (ירושלמי נזיר ז, ב), ואלו שתי הבחינות – מחד בית ה' – העולם כולו שראשיתו בקודש הקודשים, מאידך גיסא, המקום בו האדם עובד את ה' – המזבח. מבנה המקדש משקף עניין זה: קודש הקודשים אין בו כלים של עבודה רק ארון, כפורת וכרובים ומימי יאשיהו ואילך הם נגזזים והחדר נותר ריק – בלא כל תחליף עד סוף ימי בית שני. על פי הגמרא ביומא כא: , בימי בית שני אין ארון, כפורת, כרובים וכו' הקדש הוא מקום העבודה הפנימית – מזבח קטורת, שולחן ומנורה, והעזרה מקום העבודה החיצונית – המזבח החיצון ואכמ"ל.

22 מעניינת הופעת כינוי זה בברכת יעקב ליוסף ("מידי אביר יעקב משם רעה אבן ישראל", בראשית מ"ט, כא),

שהנביאים מדברים על בית א-לוהי יעקב גם ביחס לבניין הקבוע של בית ה' בימי דוד, ואפילו בחזון אחרית הימים של ישעיה ומיכה. הקומה השנייה - המקדש - שהתגלה בעקבות דרישה וחיפוש בגבול בנימין ויהודה, מבטאת את המציאות הקבועה והשלמה של חיבור מלכות בשר ודם ומלכות ה'.

נקודה שלישית שלא ניתן להתעלם ממנה היא הימצאות שני המקומות בגבולות נחלת בנימין: בית אל בגבול הצפוני, כלפי בני יוסף, וירושלים בגבול הדרומי - כלפי שבט יהודה. שני המקומות מבטאים כביכול את מכלולה השלם של נחלת בנימין: נחלת שכינה המשתרעת מבית אל ועד ירושלים, מבני יוסף ומשיח בן יוסף ועד בני יהודה ומלכות בית דוד. מקום הקדושה הקמאי של האבות ומקום הקדושה הקבוע של הבנים, שניהם חלק מנחלת בנימין והם אף מגדירים אותה. המקדש הראשוני הזמני והמקדש הקבוע - שניהם חלק מנחלת שכינה.

הבנה זו תואמת היטב את דברי חז"ל בספרי דברים שנב, שלפיהם השראת השכינה בבנימין אינה חולפת כלל ועיקר אלא היא עניין נצחי, כשם שקדושת ירושלים היא נצחית:

'חופף עליו כל היום' - זה בנין ראשון.
'כל היום' - זה בנין אחרון.
'ובין כתפיו שכן' - בנוי ומשוכלל לעתיד לבא...

וכן עוד:

'ובין כתפיו שכן' - בין חרב בין שאינו חרב.

יש כאן הקבלה מעניינת בין השראת שכינה בכל נחלת בנימין - "בין כתפיו" לפי אחת ההבנות של הפסוק - לבין השראת שכינה בירושלים ובמקדש. נצחיות השראת השכינה וקביעותה בירושלים ובמקדש מבוארת היטב ברמב"ם:

"ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדושה לעתיד לבא... לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה, והרי הוא אומר 'השמותי את מקדשיכם' (ויקרא כ"ו, לא), ואמרו חכמים 'אף על פי ששמומין, בקדושתן הן עומדים' (על פי מדרש לקח טוב קדושים נה) " (הלכות בית הבחירה פ"ו הט"ז).

וכשם שהשראת השכינה בירושלים ובמקדש היא נצחית, כך גם השראת שכינה "בין כתפיו" בנחלת בנימין היא נצחית.²⁵

נראה כי מלבד תחנות המשכן שהזכרנו לעיל, החלה השראת שכינה בבנימין עם קביעת גבולות נחלתו, כמתואר בספר יהושע (י"ח, יא-כח). וכפי הבנת הרמב"ם וראשונים נוספים, המשכה בעיר ירושלים ובמקדש עד היום הזה.

25 בחרנו להביא כאן ראייה מהרמב"ם מפני שהניסוח שלו בעניין הוא מאוד וחד משמעי, ומבהיר כי נצחיות קדושת ירושלים הינה פועל יוצא של הבחירה הא-לוהית. המשנה במגילה א,יא אומרת: "קדושת ירושלים אין אחריה היתר", כשעיקר משמעותה הוא לענין היתר במוות, כלומר לאחר ההגעה לירושלים אין שום היתר להקריב בשום מקום אחר. אין בהכרח לראות במשנה הוכחה לנצחיות קדושת מקום המקדש, אולם יש בו אמירה די חזקה על קדושתה של ירושלים. נושא זה מקיף ודורש הרחבה רבה גם בתחום ההלכתי ולא נאריך בכך כאן.